

# Handzaam Machiavelli

Compacte weergave van De Heerser en de Discorsi

Copyright © 2019 Koos Knijnenburg

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

[www.handzaam-machiavelli.nl](http://www.handzaam-machiavelli.nl)

ISBN: 9789083002903

## Inhoud

|                                                       |     |
|-------------------------------------------------------|-----|
| Voorwoord                                             | 5   |
| Inleiding                                             | 7   |
| De Heerser                                            | 17  |
| Discorsi boek 1                                       | 45  |
| Discorsi boek 2                                       | 91  |
| Discorsi boek 3                                       | 117 |
| Literatuur                                            | 161 |
| Overzicht alle hoofdstukken in De Heerser en Discorsi | 163 |

## Inleiding

Veel mensen hebben wel eens gehoord van Machiavelli, maar waar ging hij ook alweer over? Een aantal mensen kent Niccolò Machiavelli (1469 – 1527) van zijn beroemde boekje *De Heerser* (*Il Principe*). En de mensen die *De Heerser* nooit gelezen hebben, hebben wel eens gehoord van Machiavelli's beruchte reputatie vanwege de 'kwaadaardige' politieke adviezen die erin staan. Wat minder mensen weten, is dat Machiavelli tussen 1498 en 1512 diplomaat was voor de republiek Florence, en dat hij naast *De Heerser* nog vele andere werken schreef, waaronder een boek over de geschiedenis van Florence, een boek over de kunst van het oorlog voeren, een komedie, en vele gedichten.

Uit zijn grote verzameling werken is er één ander boek, waardoor Machiavelli bekend is geworden. Dit boek is de *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* ('Verhandelingen over de eerste tien boeken van Titus Livius'); afgekort de *Discorsi*. Hierin analyseert Machiavelli het bestuur van de Romeinen, zoals dat werd opgeschreven door de Romeinse geschiedschrijver Titus Livius (± 59 v.Chr – 17 n.Chr.). Met zijn twee boeken, *De Heerser* en de *Discorsi*, leverde Machiavelli een belangrijke bijdrage aan het politieke denken, en wordt hij zelfs gezien als de grondlegger van de moderne politieke wetenschap. *De Heerser* en de *Discorsi* worden gezien als de basis van Machiavelli's politiektheoretische gedachtegoed.

Om de inhoud van beide boeken gemakkelijk toegankelijk te maken, heb ik dit boekje geschreven. Het geeft in korte tijd toegang tot het hele verhaal van Machiavelli.

Voor dit boekje heb ik me gebaseerd op twee Nederlandse vertalingen. Dit zijn *De Heerser* (1999) door Frans Dooren, en *Discorsi: Gedachten over staat en politiek* (1997) door Paul van Heck. Achterin dit boekje vind je een lijst van deze en andere boeken die interessant zijn als je je verder wilt verdiepen in Machiavelli. Als ik een stukje letterlijk heb overgenomen uit de vertalingen, dan verwijst ik ernaar met het bijbehorende nummer in de literatuurlijst.

Bij het schrijven van dit boekje volg ik de typische opbouw van Machiavelli. Elk hoofdstuk bestaat uit een stelling (in de titel), een uitleg en voorbeelden. De hoofdstuktitels heb ik zoveel mogelijk in stand gehouden vanwege de herkenbaarheid met de Nederlandse vertalingen. Machiavelli's uitleg heb ik telkens zo kort mogelijk in de kern proberen te vatten. Verder heb ik voorbeelden weggelaten, zodra ik vond dat het kon. Hiermee heb ik zijn complete verhaal compact weten te houden, zodat jij als lezer snel en gemakkelijk de inzichten van Machiavelli tot je kan nemen. Dat heb ik in dit boekje extra willen versterken door Machiavelli te laten spreken in de je-vorm.

Door het compact maken kan het gebeuren dat je ineens een naam te zien krijgt die niet uitgelegd wordt, of dat het je niet meteen duidelijk wordt in welke tijd iets speelt. Laat het gewoon gebeuren, want het doet niets af aan de boodschap die Machiavelli wil overbrengen. Wil je toch weten wat iets precies betekent? Dan raad ik je natuurlijk aan om de originele Nederlandse vertalingen te lezen. Daarin wordt veel uitgelegd.

## **De tijd van Machiavelli**

Het leven van Niccolò Machiavelli (3 mei 1469 – 21 juni 1527) speelt zich af in Florence, in het centrum en op het hoogtepunt van de Italiaanse Renaissance. Florence is in die tijd erg rijk door zijn handel en nijverheid. Ondanks de hernieuwde oriëntatie op de mens en zijn talenten die de Renaissance met zich meebrengt, is de invloed van de kerk op het maatschappelijke leven nog altijd groot.

Tijdens de Renaissance bestaat Italië uit een lappendeken van staten die elk hun eigen machtsgebied hebben. In die lappendeken deelt Florence de macht met de republiek Venetië, het hertogdom Milaan, het koninkrijk Napels, en de gebieden van de paus. Florence is een republiek, maar wordt sinds 1434 feitelijk geregeerd door de invloedrijke familie De' Medici. De genoemde staten houden elkaar in de gaten, zodat geen van elk te veel macht krijgt in Italië. Gewapende conflicten tussen deze staten leiden niet tot een grootschalige oorlog of tot grote veranderingen. In grote lijnen blijven de machtsverhoudingen tussen de grote machten in Italië lange tijd hetzelfde.

Aan de stabiele machtsverhoudingen in Italië komt een eind in september 1494. De Franse koning Karel VIII trekt dan op verzoek van de hertog van Milaan Italië binnen om het koninkrijk Napels te veroveren. Het Franse leger is gedisciplineerd, goed bewapend, en is in kwaliteit superieur aan de huurlegers die de Italiaanse staten kunnen mobiliseren. Piero de' Medici (1471 – 1503), op dat moment de politiek leider van Florence, vreest de Franse overmacht. Uit angst probeert hij in de gunst te komen van de Franse koning door een aantal belangrijke gebieden rondom Florence aan de Franse koning te geven, waaronder het strategisch en economisch belangrijke Pisa.

De al te gemakkelijke manier waarop Piero de gebieden van Florence opgeeft, leidt tot grote verontwaardiging en woede in Florence. Piero de' Medici wordt de stad uitgejaagd, waarmee een einde komt aan de heerschappij van de Medici's. De Florentijnse monnik Savonarola treedt dan namens Florence naar voren om de onderhandelingen te voeren met de Franse koning. Vervolgens verovert de Franse koning Napels en laat hij Florence met rust in ruil voor een grote som geld en zijn aanwezigheid in Florence. Na elf dagen besluit de Franse koning weer te vertrekken en hij erkent de zelfstandigheid en vrijheid van Florence.

In de maanden die volgen herstelt Florence de republiek. Het dagelijkse bestuur ligt in handen van acht ministers (de 'Signoria'). Uit hun midden wordt één lid aangesteld tot Gonfaloniere; wat te vergelijken is met de functie van president. Daarnaast wordt een Grote Raad van 3000 burgers opgericht en een Kleine Raad van 80 burgers. De Grote Raad benoemt bestuurders en kan de wetten van de Signoria goed- of afkeuren. De Kleine Raad adviseert de Signoria en kiest vertegenwoordigers en commissarissen voor de republiek. De Signoria en de Gonfaloniere worden ondersteund door Kanselarijen, te vergelijken met ministeries. De Tweede Kanselarij heeft als taak om de belangen van Florence te behartigen in grondgebied en buitenlandse zaken. De secretaris en tevens hoofd van deze Tweede Kanselarij wordt Niccolò Machiavelli.

### **Machiavelli als secretaris van de republiek**

Hoe Machiavelli aan zijn functie is gekomen, blijft onduidelijk. Dat hij werd aangesteld als secretaris van de Tweede Kanselarij is bijzonder, aangezien Machiavelli van tamelijk eenvoudige komaf was. Zijn vader was weliswaar meester in de rechten, maar hij was niet rijk of lid van een invloedrijke familie. Het gezin waarin Machiavelli opgroeide kan

## **De historische sporen in De Heerser en de Discorsi**

In zijn leven en werk heeft Machiavelli de nodige wreedheden en sluwheden van heersers van dichtbij ervaren. In zijn *Heerser* en *Discorsi* vinden we hierover meerdere passages terug. De ware bedoelingen van heersers waren lang niet altijd duidelijk. In zijn functie als secretaris van Florence was het Machiavelli's taak om de werkelijke bedoelingen van heersers te achterhalen. Daarbij was hij genoodzaakt om kritisch te zijn en dieper te kijken dan de oppervlakkige schijn der dingen. Deze kennis en ervaring van de praktijk maakte hem kritisch naar de gangbare politieke opvattingen van zijn tijd. Want vaak kwamen die volgens hem niet overeen met hoe de dingen in de werkelijkheid gaan. Dat hij deze mening had, laat hij in een aantal passages in *De Heerser* en *Discorsi* duidelijk merken. Verder valt hier en daar een cynische of satirische ondertoon te ontdekken: zijn manier om nog wat plezier te beleven aan de soms teleurstellende omstandigheden die hij in zijn ogen moest aanzien.

## **Machiavelli als persoon**

Tot slot nog iets over de persoon Machiavelli. Zoals de bekende biograaf Maurizio Viroli beschrijft, had Machiavelli er plezier in om grappen te maken met zijn medewerkers van de Kanselarij. En dat hij naast diplomaat ook een levensgenieter was, blijkt wel uit de brieven die hij schreef aan zijn vrienden. Hij was voor zijn functie veel onderweg en hij zocht graag andere vrouwen op. Weinig is bekend over wat zijn eigen vrouw daar allemaal van wist en van vond. Weliswaar was Machiavelli erg gesteld op zijn vrouw en kinderen. Maar al met al was het de politiek waar hij voor leefde.

## De Heerser

### Leeswijzer

Machiavelli schreef *De Heerser* om in de gunst te komen van de heerser over Florence, Lorenzo de' Medici, met als doel om weer een diplomatieke functie te krijgen. Machiavelli had in de 14 jaren daarvoor nog de vrije Volksrepubliek Florence gediend, precies in de periode dat de Medici's als bestuurders over de stad uit hun macht waren gezet.

In de komende hoofdstukken laat ik Machiavelli zelf aan het woord, compact herschreven en in de je-vorm.

Verwaarlozing is de eerste oorzaak dat een machtspositie verloren gaat. Als je ongewapend bent, gaan mensen minachting voor je krijgen. Een heerser die geen verstand heeft van oorlogvoering, krijgt geen respect binnen zijn leger, en kan daardoor niet op zijn soldaten vertrouwen. Het is niet waarschijnlijk dat een gewapend iemand zal gehoorzamen aan iemand die ongewapend is. Zorg daarom dat je altijd bezig bent met actie en studie op het gebied van oorlogvoering. Dit doe je door te oefenen, maar ook door te jagen en zo de geografische toestand van de omgeving te leren kennen. Kortom, zorg dat je in vreedstijd voortdurend je hoofd bij oorlogsvoering houdt. Bedenk wat de beste strategieën zouden zijn onder verschillende omstandigheden en discussieer hierover met vrienden. Wat theoretische oefening betreft: verdiep je in de verhalen uit de geschiedenis, zodat je altijd voorbereid bent op perioden van tegenslag. En neem voorbeeld aan een groot iemand uit het verleden. Zo nam Scipio het fatsoen, de vriendelijkheid, menselijkheid en edelmoedigheid van Cyrus als richtlijn.

### **15 Over de dingen waardoor de mensen, en met name zij die aan de macht zijn, geprezen of bekritiseerd worden.**

Welke gedragslijn moet iemand volgen die macht uitoefent over zijn onderdanen en vrienden? Hier wijk ik af van de normen van voorgangers die zich er zelfverzonnen voorstellingen van maken, in plaats van zich te baseren op de werkelijkheid der dingen. Wil je je als heerser handhaven, dan moet je leren om niet goed te zijn, en afhankelijk van de omstandigheden dit wel of niet toepassen. Mensen, en vooral heersers, worden geprezen en bekritiseerd om de volgende menselijke eigenschappen: vrijgevig of gierig, goedgeefs of inhalig, barmhartig of wreed, betrouwbaar of onbetrouwbaar, fanatiek en onverschrokken of verwijfd en lafhartig, beminnelijk of hoogmoedig, kuis of zedeloos, rechtschapen of geslepen, soepel of

koppig, serieus of oppervlakkig, godsdienstig of ongelovig, enzovoort.

De mens is niet in staat om alle goede van deze eigenschappen tegelijkertijd te bezitten. Daarom moet je als heerser op zijn minst zorgen dat je om je slechte eigenschappen niet de schande op je haalt. Bescherm jezelf tegen de nadelige gevolgen van deze slechte eigenschappen. Als dat niet mogelijk is, geef je er dan zonder scrupules aan over, en trek je niets aan van de eventuele slechte naam die je hierdoor krijgt. Want ze zijn nodig om je te kunnen handhaven. Je zult merken dat sommige ogenschijnlijke deugden leiden tot de ondergang, terwijl sommige schijnbare ondeugden leiden tot veiligheid en welzijn.

## **16 Over de vrijgevigheid en de gierigheid.**

Vrijgevigheid is goed als je die tenminste zo toepast dat je niet als vrijgevig bekend staat. Want sta je als vrijgevig bekend, dan ben je genooddaakt om voortdurend pracht en praal te laten zien. En dit kun je alleen maar in stand houden door hoge belastingen te gaan heffen. Mensen gaan dit merken, en je zult hierdoor gehaat worden. En als je tenslotte tot armoede vervalt, zul je alle achting verliezen. Let op dat je niet een kleine groep mensen voordelen geeft van je vrijgevigheid, en tegelijkertijd andere mensen voor het hoofd stoot. Want als je dan besluit om te stoppen met je vrijgevigheid, word je direct gezien als gierig. Wil je jezelf geen schade toebrengen door vrijgevigheid, dan moet je die toepassen zonder er bekendheid aan te geven. Sta je bekend als een gierig iemand, maar kun je jezelf daardoor gemakkelijk in stand kan houden zonder je onderdanen teveel te belasten? Dan gaan de mensen je om die reden zien als een vrijgevig iemand. Gierigheid is met andere woorden één van de ondeugden die je in staat stellen te regeren.

Als je de macht nog in handen moet krijgen, dan is vrijgevigheid een goed middel. Maar als je de macht al in handen hebt, moet je vrijgevigheid niet uitoefenen met je eigen geld of met het geld van je eigen onderdanen. Als je vrijgevig kunt zijn met andermans geld, dan levert dat geen problemen op en dan moet je vrijgevigheid juist niet achterwege laten. Je wordt veracht als je tot armoede vervalt, en je wordt gehaat wanneer je de armoede probeert te voorkomen door roofzuchtig te worden. Kortom, de reputatie van gierigheid heeft de voorkeur, omdat die geen haat tot gevolg heeft, terwijl de reputatie van vrijgevigheid zowel verachting als haat tot gevolg kan hebben.

### **17 Over de wreedheid en de barmhartigheid, en over de vraag of je beter bemind dan gevreesd kan worden of omgekeerd.**

Streef naar een reputatie van barmhartigheid in plaats van wreedheid, maar gebruik barmhartigheid niet verkeerd. Borgia bracht met wreedheid orde en eenheid in zijn gebied, wat barmhartiger was dan het nalaten van hard optreden, zoals het volk van Florence dat deed om de naam van 'wrede' te willen ontlopen. Trek je niets aan van je naam als wrede als je daarmee de eenheid en trouw kunt behouden van je onderdanen. Wreed optreden treft slechts weinigen. Maar het vermijden van wreed optreden treft op den duur iedereen, omdat chaotische toestanden blijven voortbestaan.

Als heerser dien je rustig en menselijk te blijven, niet te snel iets te geloven of te hard van stapel te lopen, en jezelf niet te laten leiden door angst. Want te veel vertrouwen maakt je onvoorzichtig, te veel wantrouwen maakt je onverdraaglijk.

Hoewel beide eigenschappen aan te bevelen zijn, is het veiliger om gevreesd dan om bemind te worden, aangezien mensen in het algemeen ondankbaar, wispelturig, en huichelachtig zijn, wegvlugten voor gevaar en belust zijn op geld. Vriendschap die je

## Discorsi boek 1

### Leeswijzer

Machiavelli schreef de *Discorsi* op aandringen van vrienden omdat zij geïnteresseerd waren in Machiavelli's inzichten. Machiavelli had op dat moment geen ander belang dan een jongere generatie te laten leren van zijn ervaring en inzichten. Hierdoor kon hij in zijn *Discorsi* vrijelijker schrijven dan in *De Heerser*. In de *Discorsi* richt hij zich op wat hij leerde uit de Romeinse geschiedschrijving, aangevuld met zijn ervaringen uit zijn eigen tijd.

In de komende hoofdstukken laat ik Machiavelli weer zelf aan het woord, compact herschreven en in de je-vorm.

## **Voorwoord.**

Als het gaat om de geneeskunde of het burgerlijk recht, dan leren mensen uit het verleden en dragen mensen de kennis en ervaring over op de generaties. Maar wanneer het gaat om het vormgeven en besturen van een rijk of een leger, dan is er niemand die de daden van de ouden tot voorbeeld neemt. De geschiedenis, daar neemt men wel kennis van, maar men begrijpt er de wezenlijke betekenis, de diepere zin niet van. Men verwondert zich erover, maar denkt er geen voorbeeld aan te kunnen nemen. Alsof de hemel, de zon, de elementen, de mensen tegenwoordig anders bewegen, anders geordend zijn, andere krachten hebben dan in de oudheid. Om mensen de ogen te openen voor deze misvatting, zijn deze besprekingen bedoeld. Ze zijn gebaseerd op de oude Romeinse boeken van Titus Livius en op de gebeurtenissen van nu. In dit eerste boek richt ik mij op het beleid binnen het Romeinse rijk.

## **1 Over het ontstaan van steden in het algemeen, en over het ontstaan van de stad Rome.**

Steden ontstaan óf uit de mensen die daar geboren zijn, óf uit mensen die ergens anders vandaan komen. In het eerste geval ontstaan ze doordat kleine gemeenschappen vanwege de veiligheid dichter bij elkaar gaan wonen. In het tweede geval zijn het óf vrije mensen óf mensen die handelen in opdracht van iemand anders. Maar het kan ook zijn dat een stad kunstmatig wordt gesticht, omdat een heerser dat graag wil. Alexandrië en Florence zijn zulke steden. Als bevolkingsgroepen genoodzaakt zijn zich ergens te moeten vestigen, dan trekken ze ofwel bestaande steden in die ze tegenkomen, ofwel ze stichten een nieuwe stad. De oprichters van zo'n nieuwe stad kunnen naar eigen inzicht handelen, en deze zijn succesvol zolang de vorst een goede locatie kiest en goede wetten maakt.

reden. Na de verdrijving van de Tarquiniï uit Rome deed de adel goed tegen het volk uit angst dat het volk zich weer tot de Tarquiniï zou wenden. Maar zodra de Tarquiniï dood waren, schoffeerde de adel het volk op allerlei manieren. Mensen laten zich alleen maar van hun goede kant zien als de omstandigheden daartoe dwingen. Honger en armoede leren de mensen werken. Wetten leren de mensen zich te gedragen. Als iets vanzelf al goed functioneert, dan heb je geen wetten nodig. Werkt iets niet, voer dan wetten in. Door deze hele affaire met de Tarquiniï werd uiteindelijk een volks-tribunaat ingesteld ter bescherming van het volk.

#### **4 De tegenstellingen tussen het volk en de senaat in Rome maakten de staat vrij en machtig.**

Er zijn mensen die beweren dat de overleving van Rome te danken is geweest aan de fortuin en aan de sterke militaire slagkracht. Tegen hen wil ik zeggen dat een goed leger alleen kan bestaan dankzij een goede organisatie. Zelden is dan de fortuin ongunstig. Ook degenen die kritiek hebben over de vele conflicten tussen volk en senaat, zien niet in dat deze conflicten de belangrijkste oorzaak waren van de blijvende vrijheid van Rome. Het is een teken van vrijheid dat er in al die conflicten zo weinig mensen zijn verbannen en er zo weinig bloed is vergoten. Capaciteiten zijn te danken aan goede opvoeding. Goede opvoeding is te danken aan goede wetten. Goede wetten zijn te danken aan conflicten. Helaas worden die conflicten door veel mensen ondoordacht veroordeeld. Elke staat moet het volk de kans geven om op één of andere manier zijn wensen te laten horen. Tenminste, als je van de diensten van het volk gebruik wilt maken in tijden dat het erop aankomt. Zoals Cicero zegt: “Het volk is weliswaar onwetend, maar heel goed in staat om de waarheid te onderkennen, en laat zich gemakkelijk overtuigen als een vertrouwenwekkend iemand de dingen zegt zoals ze zijn.” (1)

interne verslapping en verdeeldheid alsnog veroorzaken dat je ten onder gaat. De Romeinse staatsvorm verdient de voorkeur, aangezien er geen middenweg bestaat tussen de alternatieven. Eventuele conflicten tussen volk en senaat moet je dan maar voor lief nemen, en beschouwen als een noodzakelijk kwaad om net zo groot als Rome te kunnen worden.

## **7 Hoe noodzakelijk de mogelijkheid aanklachten in te dienen is voor het behoud van de vrijheid in een staat.**

Allereerst zullen burgers niets tegen de staat ondernemen uit angst om aangeklaagd te worden. Ten tweede hebben burgers een uitlaatklep voor onlustgevoelens. Hebben zij hiervoor geen wettige manier, dan zullen zij onwettige manieren gebruiken die veel ergere gevolgen hebben. Als mensen het recht in eigen hand gaan nemen, dan leidt dat tot angst, tot behoefte aan bescherming, tot tegenstellingen en conflicten, en tot de ondergang van de staat. Als het via wettige middelen gaat (ook al worden deze soms ten onrechte toegepast), ontstaat dit probleem in elk geval niet.

In Florence ging het mis. Acht rechters waren niet voldoende om een machtig burger aan te klagen. Een handvol rechters is vaak in handen van een handvol invloedrijke mensen. Men riep het Spaanse leger tot hulp. Zodra je mensen een beroep ziet doen op een vreemde macht, dan kun je ervan uitgaan dat je systeem te wensen overlaat. Je moet het medicijn binnenshuis voorhanden hebben.

## **8 Zo nuttig als aanklachten in een staat zijn, zo schadelijk is laster.**

De jaloerse Manlius stookte het volk op om te geloven dat het geld dat was bewaard om de Galliërs af te kopen (wat niet nodig bleek) in de zakken van privépersonen was verdwenen. Manlius werd opgeroepen door de speciaal hiervoor ingestelde onderzoeksdictator

## **10 Zoveel lof als de stichters van een republiek of rijk verdienen, zoveel kritiek verdienen de stichters van een tirannie.**

De hoogste lof is voor stichters en vormgevers van godsdiensten. Daarna is de lof voor de stichters van republieken en rijken. Daarna degenen die als commandant van een leger hun gebied hebben vergroot. Verder zijn er de schrijvers en geleerden die op hun eigen gebied worden gewaardeerd, zoals ook vaklui in het algemeen. Verachtelijk zijn mensen die verantwoordelijk zijn voor de afbraak en teloorgang van dit alles. Zij zijn vijanden van deugden en kwaliteiten, van wetenschap en cultuur. Toch streven bijna alle mensen bewust of onbewust, direct of indirect verkeerde doelen en valse glorie na. Laat niemand de verkeerde conclusie trekken uit de grote roem van Caesar, want zijn verheerlijkers lieten zich imponeren door zijn fortuin en het lange voortbestaan van zijn rijk. Als destijds de mensen vrijuit hadden kunnen spreken... Laat ik het zo zeggen, keizers die de wetten respecteerden hadden geen pretoriaanse lijfwachten of massale legioenen nodig. De goeden sterven meestal een natuurlijke dood. De slechten worden in het algemeen vermoord. Heersers door erfopvolging kennen de basis niet van goed bewind en gaan daarom slecht regeren. Geadopteerde heersers daarentegen regeren in het algemeen goed. Bij goede heersers zul je zien dat er veiligheid, vrede en gerechtigheid is, dat de senaat gezag heeft, dat edelmoedigheid en deugdzaamheid gewaardeerd worden, dat er rust en voorspoed is en geen rancune, losbandigheid, verdorvenheid of machtswellust. Als je beroemd wilt worden, zou je je eigenlijk een verdorven land moeten wensen, zodat je het nieuwe fundamenten kan geven.

## **11 Over de Godsdienst van de Romeinen.**

Nadat Romulus Rome had opgericht, inspireerde hij de senaat om Numa als zijn opvolger te benoemen. Numa zag dat het volk nog wild

en onbeschaafd was. Om het tot beschaving te brengen en de wettelijk geregelde samenleving in stand te houden, maakte hij gebruik van de godsdienst. Hij richtte die zo in dat er geen godvrezender samenleving was dan de Romeinse. En het maakte alles makkelijker wat de senaat of de Romeinen wilden ondernemen. De mensen waren banger om een eed te breken dan om wetten te overtreden. Ook voor het moreel van het leger is de godsdienst nuttig. Waar godsdienst is, is het gemakkelijk om een volk tot krijgsdienst te bewegen. Waar wel wapens zijn, maar geen godsdienst, is het moeilijk om godsdienstig besef te kweken. Het nut dat intelligente mensen in allerlei dingen zien, is voor andere mensen meestal niet overtuigend genoeg. Daarom is het verstandig om je te beroepen op God als je dit probleem wilt vermijden. Zoals de actieve beoefening van godsdienst staten groot maakt, zo leidt het verwaarlozen ervan tot de ondergang, tenzij gecompenseerd door een sterk ontzag voor de vorst. Een rijk dat volledig afhankelijk is van de capaciteiten van één persoon, zal met de dood van die persoon in elkaar zakken.

**12 Hoe belangrijk het is om de godsdienst in ere te houden, en hoe Italië deze door toedoen van de Kerk van Rome is gaan verzaken, en daardoor in verval is geraakt.**

Toen de orakels de visies van de machthebbers gingen verkondigen, ging het volk dit bedrog doorzien. Zij verloren hun geloof en kregen de neiging om aan alle goede instituties te gaan tornen. Godvruchtigheid is deugdzaamheid is saamhorigheid. En wijze mensen zullen van deze kennis gebruik maken om wonderen aan te dikken. Immers worden die op gezag van wijze mensen door iedereen geloofd. Nu is het momenteel zo dat het dichtst bij de Kerk van Rome het volk het minst godsdienstig is. Bij de paus, de Kerk en de priesters is de devotie verdwenen en we mogen het hún

gebroken wordt, worden soldaten en het volk bang omdat zij alle hoop hadden gevestigd op het behoud van die positie. Zo zie je dat je niet je hele fortuin op het spel moet zetten met slechts een deel van je middelen. Het is beter om in open veld te strijden. Zo kan een overwinning ook nog eens beter gezien worden.

**24 Goed georganiseerde staten kennen beloningen en straffen voor hun burgers, maar strepen de één niet tegen de ander weg.**

Als deze regel in ere wordt gehouden, behoudt een staat lang zijn vrijheid. Als iemand met grote verdiensten vervolgens straffeloos vergrijpen kan plegen, dan zal zijn optreden binnen de kortste keren zo brutaal worden dat van een geordende samenleving geen sprake meer kan zijn. Aan de andere kant is het beslist noodzakelijk om beloningen uit te delen voor verdiensten, ook al heb je maar weinig te besteden. Zo'n beloning, ook al is die klein, zal als een grote eer worden ervaren.

**25 Wie een reeds lang bestaande politieke orde in een vrije staat wil veranderen, dient de oude structuren althans voor het oog te laten voorbestaan.**

Als je een nieuwe orde wilt stichten en wilt dat die geaccepteerd wordt, dan moet je de nieuwe situatie zoveel mogelijk op de oude structuur laten lijken. Nieuwe dingen brengen de mensen namelijk op nieuwe ideeën. Alles wat lijkt op het oude, komt tegemoet aan de verwachtingen van de mensen. Laat oude functies of bevoegdheden in elk geval in naam bestaan, ook al beperk je in werkelijkheid hun macht. Mensen laten zich vaker leiden door de schijn der dingen dan door hun werkelijke aard. Als je een absoluut bewind (een tirannie) wilt vestigen, dan moet je alles radicaal veranderen.

### **31 De Romeinse commandanten werden door hun fouten nooit zwaar gestraft, ook niet als de Republiek door menselijk falen of boos opzet hunnerzijds schade leed.**

Bij een moedwillige fout kregen zij slechts een humane straf. Bij een menselijk fout werden zij zelfs beloond en geëerd uit bijvoorbeeld dankbaarheid voor de terugkeer en de moed in de strijd. Men vond het belangrijk dat legercommandanten vrij besluiten konden nemen, zonder gehinderd te worden door zaken van niet-militaire aard. Hun taak was immers al inspannend genoeg. Extra zorgen zouden alleen maar ten koste gaan van een slagvaardig commando. Een voorbeeld van verwijtbaar falen is het volgende. Sergius wilde Virginius niet te hulp roepen en Virginius wachtte liever op de knieval van Sergius dan dat hij hem in het belang van het vaderland te hulp kwam. In een andere republiek zouden zij ter dood veroordeeld zijn, maar ze kregen slechts een geldboete opgelegd. De Romeinse republiek koos ervoor om de traditie in ere te houden.

### **32 Een republiek of vorst moet met het bewijzen van weldaden aan het volk niet wachten tot de nood aan de man komt.**

In een dreigende situatie maakte de Romeinse senaat ooit een royaal gebaar naar het volk om de volksgunst te winnen. Destijds lukte dat, omdat het volk gewend was dat de senaat uit zichzelf daden verrichtte in het belang van het volk. Maar in het algemeen lukt zo iets niet, omdat het volk doorheeft dat jouw gunst niet uit jezelf komt, maar uit het feit dat je je bedreigd voelt door je vijanden. Ze zullen vrezen dat de gunst later weer afgenomen zal worden zodra de nood is geweken. Het volk zal zich niet verplicht voelen aan de vorst. Leaders moeten proberen te voorzien welke problemen hun te wachten staan, welke mensen ze daarbij nodig hebben, en die mensen zo behandelen zoals geboden lijkt.

Cicero vond de populariteit van Marcus Antonius en zijn grote leger gevaarlijk. Zijn soldaten hadden nog gediend onder Caesar. Cicero probeerde dit leger over te halen om te gaan gehoorzamen aan Octavianus, een neef van Caesar. Maar hij bedacht niet dat een neef van een roemruchte heerser wel eens anders zouden kunnen handelen dan in het belang van de vrijheid. Octavianus liet zich overhalen door Marcus Antonius om zich bij hem aan te sluiten.

### **53 Misleid door valse verwachtingen graaft het volk vaak zijn eigen graf; lokkende vooruitzichten en fraaie beloften brengen het makkelijk op drift.**

Als niemand het volk de ogen opent en wijst op hun werkelijke belangen, zal de staat veel gevaren en enorme ellende tegemoet gaan. Als het volk dan ook nog in niemand vertrouwen meer heeft, door bijvoorbeeld een slechte gang van zaken in het verleden, dan is de ondergang onvermijdelijk. Door het wantrouwen worden soms de juiste beslissingen niet genomen. Zoals Dante zegt: het volk heeft de neiging om zijn eigen onheil toe te juichen en zijn heil te verketteren. Of een volk gemakkelijk of moeilijk te overtuigen is, hangt van een aantal dingen af: lijkt datgene waarvan je ze wilt overtuigen in eerste instantie voordelig of nadelig, en lijkt het moedig of laf? Ook al is iets goed voor het volk, maar lijkt het in eerste instantie laf of niet voordelig, dan is het moeilijk om het volk te overtuigen. Het volk wilde niet inzien dat Fabius gelijk had; dat het beter was om verdragings tactieken toe te passen op Hannibal in plaats van een grote confrontatie met hem aan te gaan. Liever luisterde het volk naar Varro die schreeuwde dat hij Hannibal wel eens een pak slaag zou geven. Dit bracht Rome aan de rand van de afgrond. Het volk is nogal vatbaar voor dergelijke 'moedige' ondernemingen, en het is vaker voorgekomen dat de senaat uit angst voor het volk maar akkoord ging met ondernemingen die eigenlijk onverstandig waren.